

[Auf]Lösungen

Dekoloniale Begegnungen

Ельміра Ногойбаєва **Дилема манкурта**

Жовтень 2023

Деколоніальність — поняття, нове для Центральної Азії. Хоча воно вже має символічне значення для світу, що прагне руйнування ієрархічних структур, ми тільки починаємо осягати його сутність.

Деколоніальність ще не утвердилася ні як канон, ні як дисципліна, ні як самостійна ідея. Вона залишається тільки струмком, що зустрічає грізну протидію з боку колоніальних держав і корпорацій. Попри це курс її незворотній, а прозорість незаперечна. Настане час, і вона рине, як повноводна річка.

Деколоніальність — це процес повернення собі самостійності та гідності. По суті, вона втілює дилему манкурта¹. Чи може манкурт у своєму тяжкому становищі повернути собі спогади про минуле і знову відкрити своє справжнє «я»? Чи він назавжди редукований до об'єкта, раба під владою господаря, який безжально позбавляє його сутності? Безумовно, господар забезпечує манкурта їжею, хитромудро виховуючи у ньому почуття зобов'язаності за їжу, здобуту самим манкуртом, за подарований йому дах. Маніпуляції господаря поширюються навіть на священний зв'язок із матір'ю манкурта — наруга найвищого виміру. Його власною матір'ю! Чи знайде манкурт сили звільнитися? Чи збережеться священна земля «Ене Беїт», місце упокою його матері? Мати — першоджерело ідентичності, тілесності та світу природи.

¹ Манкурт — персонаж роману Чингіза Айтматова «І понад вік триває день». Це людина, яку захопили в полон і піддали витонченим тортурам, від яких вона перетворилася на бездушну невольну істоту, цілковито підкорену господарю та позбавлену спогадів про своє минуле.

Природа, як мати, виходить за рамки простого об'єкта експлуатації в матеріальному царстві капіталу та ієрархій.

Природа, як мати, уособлює сутність Батьківщини, подібно до «Умай Ені» — шанованої матері-олениці в киргизькій міфології та уявленнях про сакральне.

Не випадково в Киргизстані найважливіший меморіальний комплекс зветься «Ата-Беїт» («Могила батьків»), що ще раз викликає в пам'яті метафори Айтматова, що матеріалізувалися в реальності. На території колишнього СРСР «Ата-Беїт» є першим підтвердженням місцем масовим страт громадян у період репресій 1937 року, відомих як «червоний/сталінський терор».

Історична перспектива

Захист своєї суб'єктивності — органічна риса будь-якого організму. Вона передбачає відстоювання себе, свого простору, своєї сутності. Однак, існуючи в рамках дарвіністської логіки соціального споживання, ми спостерігаємо вічне відтворення ієрархій — процес пожирання одних іншими, поглинання їхньої сутності з метою особистої вигоди. Прояви цього соціального споживання набувають різних форм — від асиміляції та підпорядкування до формування символічних ієрархій.

Лінійні та вертикальні ієрархії поширені повсюдно і характеризуються наявністю верхнього рівня, та всіх інших, хто знаходиться нижче. У тих, хто нижче в ієрархії, ресурсів менше, і їх часто часто вилучають на користь верху, водночас докладаючи зусиль, щоб виправдати такий стан справ. Базовим елементом цього є інтерналізація загальноприйнятих «рамки ієрархії» у свідомості всіх верств. Така нерівна соціалізація зберігається і підживлюється різними «раціональними» та «ірраціональними мотивами», зміцнюючи верхівку та знищуючи чи маргіналізуючи тих, хто не зміг чи не може піднятися у верхні ешелони.

Виправданням такої форми «порятунку» служить нова, нібито вища «цивілізація», велич якої зумовлена служінням майбутньому чи певним замислом, який спрямовує і веде «всіх» до «кращої долі» — модернізації, комунізму чи абстрактної та невловимої «утопії». Так було в СРСР. Сьогодні не вщухають дискусії про те, була це імперія, колоніальна політика чи те й те разом. Існує достатньо аргументів як за, так і проти: широкий видобуток ресурсів, ієрархічні соціально-політичні структури, наявність «периферійних протестів» тощо. На мій погляд, ці часткові оцінки насамперед свідчать про позицію центру або його вплив. Зрозуміло, що інформації про мегаполіси завжди більше — дані, архіви, голоси еліти, виражені в монополістських системах знання, закріплені через освіти, науки, світоглядів та відповідних ідеологічних конструктів.

Можливо, варто зробити паузу і розглянути СРСР окремо – у світлі наративу, пов'язаного з «імпортованими знаннями» або «дискусіями/дискурсами молодих людей, які здобули освіту на Заході», котрі поширюють ці погляди на покірну та вдячну Центральну Азію. «Там не було повстань і протестів, там є тільки вдячність та задушлива ностальгія» — наратив, що повторюється протягом століття, увічнений телебаченням. «Навіщо будити лихо?» — наполегливо рекомендують представники й представниці системи поглядів, що домінує в радянстві: в її контексті все й так зрозуміло. Навіщо торкатися цих делікатних, але амбітних тем: колонізації, імперіалізму, расизму, дискримінації? Навіщо порушувати усталену/стабільну політкоректність панівного «світового порядку»...

Аж тут трапилася війна в Україні. Точніше, війна, яка зруйнувала фасад й оголила всі приховані двозначності. Це було схоже на голос дитини, яка ставить незручні питання про справжність і міцність цього світу, вірніше, його верхівки: «А король же голий?!»

Більшість акцій і рухів проти колонізації також несуть у собі цю інтенцію — інтенцію безпосередньої дитини, яка порушує сформований «порядок речей», оспорує накинуті норми, що нерідко призводить до їх скидання. Будь-який опір ієрархічної нормативності — це завжди протест.

Це виклик, який часто пов'язаний із ризиками та подальшими загрозами та утисками. Тому я не поділяю оптимізму з приводу створення карти подібних ініціатив у Центральній Азії та країнах, що переживають війну чи будь-які форми опору колонізації. Адже «успішні практики деколонізації» часто втілюються не з власної волі і тяжіють до мобільності. Навіть якщо це просто розмова про себе. Навіть якщо це колискова пісня рідною мовою. Навіть просто одне слово. Наприклад, «ЕСІМДЕ» («Я пам'ятаю»).

Киргизстан часто описують як:

- реципієнта цивілізації, привнесеної іншими,
- «темний народ», якому було даровано грамотність та освіту,
- тих, кого врятували від кочового, варварського способу життя й залучили до осілості та культури.

По суті, вони нас цивілізували та емансипували. І тепер, на противагу сформованим уявленням та очікуванням про покірну і вдячну «східну жінку», ми поводимося так, що це вважається неприйнятним.

Але чи це так було насправді? Чи завжди населення було радісним і поступливим стосовно метрополії? Якими воно бачить себе в минулому, і як уявляє своє майбутнє? Що чекає на нього попереду?

Справжня історія Центральної Азії, зокрема Киргизстану, у контексті СРСР починається з визначальної межі — конфлікту, що виник у добу колишньої Російської імперії. Тоді в його фокусі була мобілізація — призов чоловіків з «околиць імперії» на тиліві роботи в розпал Першої світової війни, а саме 1916 року. Масові протести згодом переросли у збройне повстання, яке було жорстоке придушено. У результаті значна частина населення територій Киргизстану та Казахстану втекла до Китаю. Навіть нині ці події вважаються колективною національною травмою киргизького народу та інших потерпілих спільнот, відома в історії як Уркун (Вихід).

Уркун — перший значний і масовий протест, що виник на теренах царської Росії, зокрема проти державної політики мобілізації чоловічого населення на війну. Він розпочався на території Таджикистану (м. Худжанд) і згодом поширився на весь регіон Центральної Азії, охопивши Киргизстан і Таджикистан.

І хоч у ранньорадянській період про Уркун говорили досить точно, наголошуючи на контрасті між старою імперією та новою радянською державою, згодом Уркун почали представляти вершиною центральноазійської класової боротьби між бідняками (селянами-дежканами) та буржуазією в особі баїв і манапів, яких розглядали як соціальний прояв капіталізму. Зрештою Уркун виключили з народної історії.

Чому так сталося?

Саме виключення Уркуна з офіційної історії в поєднанні зі збереженою колективною пам'яттю перетворює цю подію на антиколоніальний символ. Люди пам'ятають про неї, вона існує в особистих, сімейних та родових історіях.

У період «застою» 1970-х і «перебудови» кінця 1980-х років пам'ять про події 1916 року (Уркун) стала однією з перших перевідкритих «сторінок історії». Про «класове походження» більше не йшлося, адже абсурдність такого поняття для Центральної Азії початку ХХ ст. була очевидною.

Наприкінці 1980-х років, коли у Киргизстані набрав сили «національно-визвольний рух»², відбулися перші акції протесту, а також з'явилися спільноти, що виступали за незалежність Киргизстану, збереження мови та культури, визнання

² Термін «деколонізація» отримав розповсюдження у повсякденній мові з 2022 року. До цього використовувалися різні аналогії. Одним із найпоширеніших був вираз «національно-визвольний рух/боротьба». Однак його подвійна семантика, що поєднує як революційні елементи, так і протест проти держави та панівної етнічної групи, робить його дещо незручним і неточним. Попри це у 1990-ті — в добу рухів за незалежність і, по суті, деколоніального руху — це поняття широко використовувалось.

й розуміння значущого «забутого минулого». У цей період наратив про події 1916 став найважливішим символом деколонізації. Це дало поштовх до проведення у 1991 році широкомасштабного пам'ятного туру «Омур Кочу» («Караван життя»). Сотні людей з усього Киргизстану кілька днів ішли історичними маршрутами 1916 року. Вони встановлювали пам'ятні камені, читали молитви, вшановували загиблих. На найвищих гірських ділянках і перевалах, де багато людей загинули від голоду, холоду та насильства, учасниці й учасники ходи здійснили перезахоронення останків і прочитали відповідні молитви.

Не дивно, що рівно через 100 років, в іншій державі — Киргизькій Республіці — 2016 року в комплексі «Ата-Беїт» було офіційно відкрито меморіал, присвячений Уркуну. Це була радше вимушена і компромісна реакція на колективну пам'ять народу. Шанобливість до російської влади, яку виказували киргизькі еліти, не дозволила показати всю правду й драматизм Уркуна. Це видно із рельєфних зображень, які представляють лише одну сторону конфлікту, що не відповідає складності реального життя. Як наслідок, досі багато запитань залишаються без відповіді.

Радянський період в історії Киргизстану, описаний переважно в радянських джерелах, зображено як тріумфальний і такий, що вселяє трепет. У цьому наративі наголошується на досягненнях у всіх сферах — від сільського господарства та індустріалізації до грамотності та культури. Такий наратив про минуле, фокусований на модерності й індустріальному зростанні як головному аспекті реальності, справді дуже поширений. Однак ми не будемо його розглядати з простої причини: ця репрезентація переважає ледь не у всіх радянських джерелах.

Тож спробуймо розглянути зворотний бік — прихований, часто затушований або, за замовчанням, непомітний, — щоб зрозуміти та підрахувати вартість модернізації. Це саме те, що становить справжню (тривалий час приховану чи обмежену) сутність киргизького та більш широкого суспільства. Наприклад, усе пов'язане з національним капіталом — мова, культура та інші прояви — зазнавало обмежень та перешкод, наприклад, каральних заходів проти «буржуазного націоналізму». Протягом усього радянського періоду, особливо у 1930-1940-ті роки, за цією статтею було репресовано частину кількості активних і небайдужих людей.

До таких обмежень можна віднести й різні рамки, свідомо сконструйовані радянською пропагандою, які впливають на сприйняття минулого, окремих подій та процесів.

За приклад можна навести такий штучний феномен, як «басмацтво» — узагальнене та демонізоване зображення антирадянських рухів у Центральній Азії з 1917 до 1940-х років. У цьому конструкті «басмач» поставав негативним персонажем: озброєний, маскулінний азіат («басмач», «курбаші»), безжальний бандит та його некерована банда. Цей збірний образ активно поширювався у радянському образотворчому мистецтві та кінематографі. У результаті радянська антибасмацька пропаганда породила цілий жанр «істернів», які наслідували американські

вестерни, де кровожерного азіата зображували одягненим то в ферганський халат, то в англійський тренч (що символізує альтернативну колоніальну політику і конкуренцію спецслужб у Центральній Азії).

Крім того, важливо зазначити, що антирадянські протести у регіоні були далеко не однорідними. У них брало участь не тільки азіатське населення, але й представники та представниці інших етносів включно зі слов'янами; також опір не обмежувався лише мусульманами. Ці групи були розрізненими і склалися з людей, які боролися проти нової радянської влади з різних причин. Проте образ «басмацтва» відігравав значну роль у радянській культурі та широко пропагувався.

Прикметно, що й нині будь-які спроби рефлексувати про ці рухи наштовхуються на протидію з боку проносталягійних кіл, що виступають проти будь-якого аналізу цього явища, називаючи його спробою виправдати злочинців і терористів. Будь-який роздум на цю тему вони пов'язують із реабілітацією «бандерівців» в Україні. Проте ці процесів вже незворотні. Цікаво, що в Узбекистані деяких «басмачів» було офіційно реабілітовано, про що заявив сам Президент Республіки Узбекистан. У різних країнах Центральної Азії аналогічні процеси розгортаються з різною швидкістю, але, незважаючи на відмінності, вони вже запущені та незворотно рухаються вперед.

Як явище, «басмацтво» цікаве як із погляду його створення та поширення в радянській пропаганді, так і з погляду його деконструкції у сучасних країнах Центральної Азії. На нашій дослідницькій платформі «Есімда» ми провели кілька досліджень на цю тему. У першому з них ми розглянули тему «Зображення басмачів у радянському образотворчому мистецтві», спираючись на велику колекцію Музею образотворчих мистецтв імені Г. Айтієва – найбільшого музею Киргизстану, розташованого в Бішкеку, де зібрано велику кількість батальних творів. Друге дослідження – «Зображення басмачів у радянському кінематографі» – також принесло кілька захопливих відкриттів. На відміну від демонізованого образу «бандерівців», який переважно замовчувався, образ басмачів активно і яскраво поширювала радянська пропаганда.

Як показують наші дослідження, різні практики, що надаються до комплексного розгляду через призму деколоніального підходу, не були рідкістю в радянському та пострадянському Киргизстані, незважаючи на обмеженість та часто замовчуваність інформації про них. Однак ці теми були недоступні не лише для академічних досліджень, а й навіть для «бесід на кухні» — так називалися «небажані дискусії» між вільнодумцями в інтимному просторі їхніх будинків. Практик було багато: дисидентство, яке визнавали лише щодо радянського «центру»; часті та, по суті, повсюдні повстання; додавання до Кримінального кодексу СРСР статті про «буржуазний націоналізм» і репресивні заходи після цього; випадки нерівності та дискримінації; люди, які наважувалися ставити питання; ті, кого було позбавлено голосу, але вони залишилися у колективній пам'яті, збереженій через перекази. На цих аспектах я зупинюся докладніше.

Процес деколоніальності як спосіб осмислення почався задовго до приходу СРСР і зміцнення його озицій, зокрема в Центральній Азії. Згадки про опір і «добровільне входження» до складу Російської імперії збереглися в киргизькій «усній історії» (на відміну від літератури та мистецтва, які сформувалися та стали доступними азійським народам лише в радянську добу). Цей аспект усної традиції служить етнографічним вікном у велику культурну спадщину киргизів та інших етнічних спільнот. Прикметно, що навіть таку незвичайну і складну епічну спадщину як «Манас» та інші епоси не розглядали серйозно, а скорочували та стлізували. До того ж існували акини (співачи), яких кооптували як адвокатів нової колоніальної влади та ідеології, і «заманісти» (сучасники), чия роль полягала у вихвалюванні достоїнств тієї самої влади.

Уся історія, культура та література «втягувалися» у царство радянської модерності, вихваляючи всі її ідеологізовані атрибути — радянські, комуністичні, орієнтовані на досягнення. Присвоївши всю національну культурну спадщину, її (разом із освітою і наукою) використовували на користь монополістичної інтерпретації радянської влади. Тож тільки в закритих колах ті, хто пам'ятали і були готові обговорювати ці питання, могли берегти пам'ять та долучатись до обговорень, ініційованих «заманістами» — мислителями й мислительками, які чуйно вловлювали нові тенденції часу та суспільні трансформації.

Деколоніально-відцентрові сили існували завжди. Люди постійно думали про суб'єктність своєї нації чи спільноти, особливо ті, хто пам'ятали часи свободи. Вони брали активну участь у спробах повернути собі цю волю. Свою діяльність вони приховували або адаптували до форм, що імітують «класову боротьбу», етнографію, фестивальний етноактивізм тощо. Навіть традиційні форми дискурсу на кшталт айтиш (усні імпровізаційні поетичні конкурси) зазнали змін: співачи, оповідачки, манасчі (читачі національного епосу «Манас») несподівано перетворилися на пропагандистів і пропагандисток радянського режиму, які звеличували ідеали комунізму, Леніна, Сталіна та інших. Усіх хто думали інакше, піддавали обструкції й позбавляли голосу.

Незалежність не впала на нас чудовим чином у 1991 році, як нам часто розповідають. Вона не була виключно результатом офіційного мітингу у Біловезькій пущі. Деколонізаційні процеси та різномасштабні рухи розпочалися задовго до цього. Однак вони були оповиті таємницею. Радянський Союз давав тріщини, відцентрові сили підштовхували його до розпаду. Кожен, хто наслідкував ставити

«недоречні питання», виходити на вулиці, співати пісні рідною мовою, відігравав свою роль в активізації цих процесів.

Незалежність виникла не так на порожньому місці!

Ми просто не знаємо про всіх тих, хто невпинно, сантиметр за сантиметром, своїми долями та життями змушували рухатися її колеса. Пам'ять про всіх тих, хто боровся і захищав свою культуру, чиї голоси ми не чули, але вони існували, — все це важливе для нас.

Незалежність не впала з небес. Ми її заслужили.

2022 року «Есімде»³ опублікувала книгу під назвою «Книга про те, як ми йдемо до свободи». У цій спільній роботі тринадцяти авторок та авторів описують практики деколонізації у різних сферах. Це процесуальна робота під назвою «Громадянський активізм у Киргизстані: країна, події, люди», де йдеться про практики, пов'язані із захистом себе, своїх прав та утвердженням своєї агентності у різних сферах. Тут розглядаються різні теми — від історії жіночого руху в Киргизстані до екологічних ініціатив, що протистоять державно-корпоративним інтересам із видобутку урану. Книга також окреслює активізм трудових мігрантів у Росії, прояви активізму в сучасній культурі та мистецтві: акилман, чечен, сунчі, онорпоз, — а також тему правозахисту в ісламському активізмі та комеморативному активізмі.

Деколонізація не є чітко визначеною, жорсткою формулою. Вона включає різні еквіваленти і терміни, наприклад, гуманізм чи демократія з акцентом на рівних правах для всіх. Основним аспектом процесу деколонізації є руйнація ієрархій, забезпечення рівних прав всім.

Гідність є ще одним моральним синонімом деколонізації. Її вагою не слід легковажити, адже вона є фундаментальною цінністю і невід'ємним компонентом конституцій демократичних держав і кодексів поведінки. Особливе значення має «Конвенція про захист прав людини та основних свобод», розроблена та схвалена представницями й представниками народів, що пережили дві світові війни, Голокост, концентраційні табори, акти насильства та приниження. Цей найважливіший та основний документ є колективною угодою між людьми та державами з питань деколонізації, рівності нерівних та різних людей, а також недвозначного права на гідність та культурного самовираження.

³ «Есімде» — дослідницька й дискусійна платформа www.esimde.org

Досвід та практика Киргизстану

Відстоювання свого права на голос, на свою ідентичність, збереження пам'яті тощо є протестом проти сил, які вдаються до заборон і розмежування. У Киргизстані ця динаміка проявляється з особливою силою, надто у політичній сфері. Довгий час Киргизстан гордо носив мантию «бастіону демократії» в Центральній Азії, переживаючи безперервні акції протесту і зміни влади. Однак останніми роками цей колись блискучий імідж помітно потьмянів. Центральноазіатським регіоном прокотилися глобальні хвилі «консервативного відкату», який зупиняє успіхи на шляху до свободи. Ці хвилі залишають після себе помітні прояви авторитаризму, патріархальні тенденції, відроджену релігійність. Ці тенденції впливають на динаміку колоніальних мереж — як тих, що розпадаються чи реконструюються, так і тих, що постають як корпоративні глобалістські проєкти. Це сприяє відновленню одних ієрархій і діалектично породжує нові.

Наше завдання — підтримати пам'ять, зберегти нашу структуру відтворення у мові, культурі та мистецтві. Як ми можемо цього досягти? Через дискусії, роздуми, креативність та активізм. Поки ми глибоко розмірковуємо та намагаємося розірвати ланцюги минулих монополій та ієрархій, попереду нас крокують інтуїтивістки — художниці та митці. Вони мають вроджене розуміння цих процесів, не бажаючи чекати, вони висловлюються і рухаються вперед.

Це художнє вираження — спосіб самоманіфестації забутого і непочутого. У цьому полягає сутність «дилеми манкурта». Шепіт цієї дилеми часто залишається неусвідомленим, живе у снах, пробудженні та протестах. Він вказує на шлях до самих себе, часто інтуїтивний, тому інтуїтивістки й інтуїтивісти ведуть перед.

Цікаво відзначити, що Киргизстан — країна з репутацією такої, що має найбільше політичних, соціальних і навіть екологічних активістів та активісток, — демонструє відносно скромну залученість деколоніальних мисткинь та митців. Здебільшого переважають інтуїтивні пошуки, які часто призводять до створення вражаючих та переконливих робіт.

Розуміння процесів деколонізації розвивається, але остаточної мови та апарату поки що не створено. Кожна особа виробляє свою мову, своє уявлення про світ, що деколонізується, свій унікальний погляд на нього. Прикладом цього може бути виставкова серія художника з міста Ош Анатолія Цибуха «Сни манкурта». У ній колекції митець розглядає поняття «манкурт» як символ людини, яка заблукала, шукаючи себе, продираючись крізь тіні минулого і сьогодення.

При розгляді того, як люди переосмислюють свої наративи у світлі колоніального минулого, увагу привертають **події 1916 року — Уркуну**. Художниці та митці зображають сюжети, про які досі говориться напівголосно; вони занурюються

в теми, епізоди, особисті та сімейні історії, пов'язані з глибокою національною травмою, шрами якої продовжують кровоточити ще сильніше, ніж шрами ідеологічно зарядженої Другої світової війни. Попри існування офіційних пам'ятних місць, ці художні зображення пропонують паралельний наратив, часто пропонуючи повнішу картину, що виходить за рамки офіційних уявлень. Тут можна зустріти безліч деталей, осіб, символічних елементів.

Важливо зазначити, що ці роботи виставлені в одному із залів приватної школи «Білімкана» у Бішкеку. Авторами цих робіт є Аїп Алакунов та Базаркул Кокоєв. Крім того, молодий художник Дастан Теміров поділився з «Есімде» великою серією своїх робіт, присвячених Уркуну. Ці виставки послужили наочними ілюстраціями під час комеморативної ходи навколо Іссик-Куля, сприяючи змістовним дискусіям про Уркун.

Розуміючи, що цього недостатньо, з'являються активістки й активісти, які старанно досліджують та актуалізують тему, поєднуючи дослідницьку складову з активістською, як це практикується у дослідженнях пам'яті та комеморативному активізмі. Серед тих, хто вперто займається розкриттям теми національної травми та колоніальних злочинів, можна назвати Елері Бітікчі — вченого, активіста та самовідданого громадського лідера, який організовує акції протесту та використовує нетрадиційні візуальні методи для привернення уваги. Одним із яскравих прикладів його роботи — репродукція масок із культової картини Едварда Мунка «Крик», майстерно стилізованих маркування на жовтих контейнерах для урану, які використовувалися під час антиуранових мітингів у Бішкеку. Елері вдихнув нове життя в киргизьку філософію, оспівуючи властиву їй гармонію з природою і водночас невпинно досліджуючи та повертаючи історії минулого як глибокий особистий досвід. Він уже понад десять років вивчає і популяризує екоцентричний світогляд киргизького народу. Руйнуючи ієрархію цивілізацій, у якій кочовий спосіб життя вважається примітивним, він обстоює власну альтернативну модель — седентаризм — і кидає цим виклик панівним орієнталістським уявленням.

Протягом тривалого часу Уркун був центром його досліджень. Так, протягом усього 2016 року, коли відзначалося століття цих подій, Елері виконував певний ритуал. Щочетверга він у Бішкеку приходив до пам'ятного каменя, присвяченого подіям 1916 року, читав молитви та запалював свічки. Поєднуючи елементи мусульманського та християнського ритуалів поминання, він здійснював цей акт вшанування пам'яті незалежно від погоди та пори року. Фотографії цих щотижневих акцій у 2016 році було зібрано в цілісну композицію квадратної форми — таку собі інсталяцію, присвячену трагічним подіям столітньої давності.

Деколоніалізм як сучасна концепція часто знаходить своє вираження у творах, присвячених проблемам масової експлуатації. Наприклад, він досліджує примусову **трудова міграцію**, поширену в країнах, де до мігрантів та мігранток ставляться як до «дешевої робочої сили», а держава, що їх приймає, бюрократичні структури

і навіть інститути соціального забезпечення та безпеки не виявляють належної турботи. Цій темі присвячено безліч робіт, але найбільшу увагу привернула спільна робота Жазгуль Мадазимової та Валерія Рупеля «За червоною лінією». У цьому пронизливому творі розглядається трагічна доля дівчат із Киргизстану, з економічно неблагополучної Баткенської області, де спостерігається високий рівень зовнішньої міграції. Ці дівчата загинули під час пожежі на фабриці.

Робота Мадазимової та Рупеля дуже промовиста: підвішені на ниточках обвуглені ляльки символізують колективну долю тих, кого вирвали з дому й віддали на поталу полум'ю. Трагедія сталася через відсутність відповідної документації та техніки безпеки на московській фабриці. Інші роботи Жазгуль, присвячені деколонізації, вступають у глибокий діалог з її матір'ю, звертаючись до її стертого минулого, сучасних реалій міграції та невисловленої динаміки між матір'ю та донькою. Мисткиня продовжує працювати над спадщиною «старих стратегій і страхів» або кидає виклик цій спадщині через дослідження особистої та сімейної історії.

Інтригує творчий пошук Мунари Абдулхарової у роботі «Жер Жанирганда» («Коли земля оновлюється»). Художниця використовує традиційну повість — матеріал, глибоко вплетений у культуру кочівників. «Повість — це основний матеріал, необхідний моїм предкам, він служить єдиним доступним засобом, що пов'язує покоління і символізує відродження», — пояснює вона. Використовуючи цей традиційний матеріал та його унікальну фактуру, Мунара шукає відповіді на глибокі питання: «Ким були мої предки? Чому деякі фрагменти знань було втрачено? Можливо, повість — це ключ тих відповідей, які я шукаю».

«Моє головне натхнення — це моя культура: занурюючись у неї, я відчуваю, що відкриваю залишену предками скриню зі скарбами, що містить безліч філософій і сенсів, закладених у нашій культурі та традиціях. Мене також глибоко надихають жінки та їхня сила. Коні також продовжують полонити мою уяву — я з раннього дитинства люблю коней і тайганів (киргизька порода собак)», — пояснює художниця Алтинай Осмоєва про джерела своєї творчості. Усі її виставки («Юрта, що дарує благодать» (премія Arte Laguna), «Дівчата Тенґрі» — за участі чотирьох киргизьких художниць: Дарики Бакеєвої, Асилкан Таліп, Алтинай Осмоєвою та Жилдиз Бекова, курторка — Алтинай Осмоєва) досліджують пошук індивідуальності, сутність раціонального та ірраціонального. Візуальна мова Алтинай виразна і доступна, вона підкорює публіку як у Киргизстані, так і за його межами, деякі з її робіт навіть потрапили на сторінки журналу «Vogue».

У сфері деколонізації особлива увага приділяється голосам, які ми відкриваємо як непочуті, часто це люди, яких суспільство з різних причин намагається не помічати. На цьому базуються дослідження Мукарам Токтоґулової та подальші її обговорення, присвячені оповідачкам епосів «Манас», «Семетей» та інших. Незважаючи на наявність чудової епічної спадщини, внесок жінок у її збереження та репрезентацію зазвичай ігнорували. Здавна вважається, що рецитація

епосів — це духовна та фізична потреба їхніх носіїв і носійок, часто це призводить до оповідей, що тривають по кілька днів. Однак цей привілей був наданий виключно чоловікам, боцімто жінки для цього непридатні.

Однак спогади оповідачок збереглися у колективній свідомості народу. Часто доля цих жінок була трагічною: їх виганяли з громад і забороняли займатися оповіданням. Дослідження Мукарам зосереджується на історіях цих жінок – у минулому і в сучасності. Токтогулова збирає матеріал та ініціює дискусії, порушуючи важливі питання: які глибинні причини цього досвіду? Що на них впливає – патріархальні погляди чи модифікації, нав'язані епічною спадщиною?

Це дослідження стало найважливішим діалогом про роль жінок у традиціях та культурі киргизького народу. Тривалий час їхні історія та культура лишалися недорепрезентованими, часто маргіналізованими та зводилися до поверхового рівня класово-соціалістичних фестивалів.

У зв'язку з цим не можна не згадати про дослідження та виставку під назвою «**12**», присвячені жінкам, які залишили свій слід у розвитку Киргизстану, долаючи труднощі та пристрасно працюючи. Проєкт «12» пропонує нам розпочати розмову про жінок, які зробили свій внесок у становлення та розвиток як радянського, так і сучасного Киргизстану. Одинадцять історій цих жінок розповіли наші сучасники — журналістки, художники, дослідниці. Вони описали досвід жінок, які жили у різний час і долали безпрецедентні труднощі, репресії та дискримінацію і заходили дуже далеко, щоб здійснити свою мету. Ці історії зібрано на сайті кураторки Рахат Асангулової, де кожна текстова розвідка оживає у віртуальному форматі на <http://esimde12.tilda.ws/women>.

Значну роль у формуванні нової візуальної репрезентації відіграли різні ініціативи та спільноти. Однією з новаторських ініціатив є **школа сучасного мистецтва ArtEast**, заснована Гульнарою Касмалієвою та Муратбеком Джумалієвим. Ця школа стала платформою для створення перших мистецьких проєктів, дискусій та співпраць. Під час роботи було досліджено різні теми, що охоплюють осмислення минулого та формування сьогодення: від впливу на суспільство «човникової економіки» до вивчення базарів, інтервенцій у незвідані сфери ідей та різні місця Бішкека до появи нових ідентичностей та теорій.

Школа ArtEast стала каталізатором для розвитку різноманітних проєктів, що виходять далеко за межі Киргизстану. Серед них **Бішкецька школа сучасного мистецтва (БішСІ)**, заснована Діаною Ухіною та Алімою Токмергеновою, вирізняється з-поміж інших як зразковий проєкт, що досліджує пам'ять та минуле. Їхнє важливе починання «Мистецькі практики киргизьких жінок: радянський період» займає важливе місце в творчості обох мисткинь. «Для мене дослідження та мистецтво — це досвід занурення в себе, засіб для самопізнання та відновлення уяви. Це також моє право мати голос. Поворотним моментом для мене стала

цензура «Феміналле» у 2019 році. Це ще більше підштовхнуло мене до роботи над гендерними питаннями. Я маю право звертатися до патріархальних структур, які існували та продовжують існувати, і я прагну піднімати ці проблеми у своїх роботах, навіть якщо, на перший погляд, вони не очевидні», — зауважила Діана під час свого виступу на конференції «Мости пам'яті».

Діана Рахманова, засновниця культурного центру «Кудук», звертається до тем пам'яті та деколонізації. Як громадянка Таджикистану, вона досліджує тему громадянської війни в Таджикистані, вивчає її причини та наслідки. У її дослідженні звучать голоси людей, які пережили війну, їхні особисті історії та механізми подолання наслідків. Крім того, «Кудук» присвячений темі міграції, яка є актуальною для всіх країн Центральної Азії.

Обговорюючи візуальні твори, пов'язані з деколонізацією, важливо визнати значний внесок театру. Дослідження ідентичності та суб'єктивності переважають у роботах театральних режисерів та режисерок Киргизстану. Заслужують на увагу дві роботи незалежного театального колективу «**Творча група 705**».

Це вистава «Нежіноче обличчя війни», поставлена за книгою Світлани Алексієвич. Вистава торкається складної теми, кидає виклик уявленням пострадянського суспільства про війну та розкриває правду про переживання жінок у воєнний час. Вистава руйнує сакраментальне уявлення про війну як про перемогу та героїзм, оголюючи біль і трагедію, втілені в ролі жінки на війні. Вистава поставлена Чагалдаком Замірбековим та Дариною Манасбек у співавторстві зі студентками четвертого курсу. Як глядачка, я повинна зізнатися, що з огляду на тяжкість теми та обмеження інтимного театального простору, розташованого в підвалі типового житлового будинку радянської епохи, я була здивована і скептично налаштована стосовно молоді театральної трупи, яка взялася за таку глибоку тему. Проте постановка виявилася успішною. Оповідь велася трьома мовами — киргизькою, російською та білоруською, — героїні розповідали свої особисті історії. Як досвідчена глядачка, я пережила цілий спектр емоцій — від болю і жаху до ніжності і первісного страху, що відбиває переживання, які відчували і продовжують відчувати жінки на війні.

Ще одна вистава цього театру — монодрама «Голос» (киргизькою «Ун»). Це роздум про життя в новій реальності, натхненний у міркуваннями українського поета Миколи, голос якого лунає із сучасного Херсону. У свою чергу, Херсон стає місцем заслання для іншого героя — Бакіра, одного з киргизів, депортованих і відправлених туди в 1930-ті роки. Дві історії, що відбуваються в одному місті, але в різні епохи, що їх об'єднує? У спектаклі ці історії переплітаються через голос Зере, відомої актриси, співачки та громадянської активістки з Киргизстану, яка у своїй творчості часто звертається до тем, що межують із деколонізацією. Режисер вистави — Шаміль Дийканбаєв, художниця — Дарина Манасбек, хореографка — Бегімай Раїмбекова.

При осмисленні деколонізації часто виникає питання про етнічність та її відродження. Такі праці часто критикують за самоорієнталізм, екзотизм, надмірну увагу до етнографії. Однак важливо враховувати, що в імперський період сама культура стає об'єктом апропріації та регулювання, вона зазнає маргіналізації або асиміляції відповідно до панівної культури, часто асоційованою з культурою метрополії. При цьому втрачаються важливі сенси, елементи та оригінальна естетика.

Цікаво, що Гамал Боконбаєв, один із найавторитетніших киргизьких мистецтвознавців, який має велику базу знань та інтерпретацій творчості численних художниць і митців радянського та сучасного Киргизстану та Центральної Азії, називає цей процес апропріації та стагнації «філармонізацією». Цей термін описує встановлення єдиного державного естетичного стандарту з боку монополістичних культурних і мистецьких установ, які часто представлені філармонічними оркестрами (державними чи національними). Будь-яке відхилення від цього «стандарту» зазнає критики, надто коли воно зачіпає аспекти, пов'язані зі «споконвічною традиційною культурою» місцевого населення. Ієрархію цінностей, естетики та інших чинників визначають структура політичної влади або імперіалізм. У результаті тих, хто не цінує «високе мистецтво», наприклад, балет чи оперу, часто маркують як «некультурних» чи «неосвічених», позбавлених почуття прекрасного.

Вплив колоніалізму та культурної гегемонії поширюється на різні сфери, зокрема і гастрономію. У своїх дослідженнях в «Есімде» ми наштовхнулися на документи в регіональних архівах, що свідчать про санкції, накладені в перші роки радянської влади на тих, хто виробляли традиційні напої типу шоро або максим, які радянська влада вважала буржуазними. У процесі цієї апропріації було втрачено багато гастрономічних рецептів, у тому числі унікальних, які впродовж століть були частиною кулінарних і навіть лікувальних традицій народу.

У зв'язку з цим варто згадати про бізнеспроєкти в Киргизстані, які відроджують та просувають традиційну продукцію й активно займаються пошуком втрачених рецептів. Виділю два новаторські приклади: компанію «Шоро» та етнографічний комплекс «Супара». Цікаво, що ці підприємства пов'язані між собою як частини одного сімейного бізнесу. Їхній засновник Табилди Егембердієв — відомий публіцист, лідер активістського постколоніального (або, говорячи старішою мовою, «національно-визвольного») руху початку 1990-х років, блискучий підприємець, який досяг помітних успіхів не лише у сфері бізнесу, а й у справі відродження традиційних рецептів.

«Шоро» – це перше помітне починання, пов'язане з виробництвом традиційних напоїв (шоро, максим, чалап та ін.). Колись ці напої вважалися маргінальними, їх готували виключно на приватних кухнях в етнічних колах. Другий проєкт — «Супара», назва якого означає традиційну шкіряну скатертину, яку використовують кочівники. Сьогодні «Супара» перетворилася на етнографічний комплекс,

який поєднує туризм та гастрономію і відроджує та зберігає традиційні, найчастіше забуті техніки виготовлення.

Обидва ці бренди, а точніше, люди, які стоять за ними, відіграли значну роль у житті Киргизстану. На жаль, відомий діяч Табилди Егембердієв пішов із життя, залишивши після себе неабияку спадщину. Однак його дружина, Жанил Турганбаєва, взяла кермо у свої руки і продовжує відроджувати бізнес. У своїй роботі вона дотримується основних принципів деколонізації. Про це свідчить наявність музею на території комплексу, а також організація дискусій та різноманітних заходів з ініціативи Жанил. Дізнатися більше про їхню діяльність можна на сайті www.supara.kg.

В останні роки в Киргизстані з'явилося кілька науково-дослідних та творчих центрів, орієнтованих на «повернення до коріння», відродження традиційного одягу та вивчення різних аспектів культури та побуту різних етнічних груп, які проживають у країні.

Сфера втраченої естетики сягає далеко за межі культури та мистецтва, вона репрезентує загадкові механізми виживання, що прояснюють і воскрешають гобелен минулої епохи. Взяти б до прикладу цікаві починання Еміля Тілекова, цікавого дослідника киргизького костюма та традицій. Його проекти зі створення кольорових історичних фотографій Киргизстану дали нам можливість відтворити яскраву картину минулого — заглянути в саму сутність нашої спадщини, де кожна грань має своє призначення. Цей чудовий проект — лише один із проявів його невпинних зусиль щодо відродження нашої самосвідомості (посилання на проект: <https://www.facebook.com/tv1kgBishkek/videos/592946171847384/>).

Існує безліч інших ініціатив, що відновлюють і поширюють різноманітні форми культурного і художнього самовираження киргизького народу. Подібні починання процвітають. Попри те, що після здобуття незалежності було скинуто пута обмежень і конформізму, примара «культурної апропріації» продовжує існувати, уособлена всепроникними силами глобалізації та гомогенізації в масовій культурі. Проте, опинившись перед вибором та озброївшись мудрістю століть, традиційні елементи стають грізними суперниками, прикладом чого є глобальний тріумф наших чудових чапанів та повстяних виробів, що прикрашають міжнародні подіуми і торгові майданчики. Цей вибір насамперед залишається невіддільним відображенням нашої волі — свідченням властивої нам самостійності.